

Μεταψυχολογία και νευροεπιστήμες. Μιά άποψη

Βασίλης Καψαμπέλης
Ψυχίατρος, ψυχαναλυτής,
μέλος της Ψυχαναλυτικής Εταιρείας
Παρισιού

Η ανάγνωση κειμένων τόσων πλούσιων όσο τὰ άρθρα τού Ιάκωβου Κλεώπα και της Έλσας Σμίτ-Κιτσίικη προκαλεί έντονη διανοητική διακίνηση, ιδιαίτερα στους αναλυτές πού ενδιαφέρονται για την ανάπτυξη της μεταψυχολογίας. Ο Ιάκωβος Κλεώπας προτείνει μιά τολμηρή σύνθεση, η οποία χρησιμοποιεί μιά εννοιολογική κατηγορία πού προέρχεται από ένα διαφορετικό πεδίο εμπειρίας (την έννοια της μεταβατικότητας) για να καταλήξει σε μιά καινούργια διατύπωση τού μεταψυχολογικού μονισμού. Η Έλσα Σμίτ-Κιτσίικη διατυπώνει την υπόθεση ότι η στοιχειοθεσία σχέσεων ανάμεσα στην μεταψυχολογία και ορισμένες άλλες επιστήμες αποτελεί βασικά διάβημα αναλογικού τύπου, τού οποίου είναι χρήσιμο να συζητηθεί η επιστημολογική θεμελίωση.

Χωρίς να έχει την αξίωση να αναπτύξει επιχειρηματολογία τόσο ολοκληρωμένη όσο των δύο αυτών άρθρων, το παρόν κείμενο εκθέτει συνοπτικά, και με τρόπο ασφαλώς τόσο υποκειμενικό όσο και αμφισβητήσιμο, ένα τρόπο κατανόησης της φροϋδικής μεταψυχολογίας, και πιά ειδικά του φροϋδικού *διαβήματος* σε σχέση με τις νευροεπιστήμες της εποχής του. Οι σκέψεις αυτές, πού βρίσκονται σε άμεση σχέση με την ανάγνωση των δύο αυτών άρθρων, θα μπορούσαν να συμβάλλουν στην απάντηση στα εξής δύο ερωτήματα : πώς καταλαβαίνει ο Φρόντ την αντίθεση μονισμού – δυϊσμού ; Και τι θέση παίρνει στο ζήτημα των «συμβολών» και τού «διαλόγου» ανάμεσα σε ψυχανάλυση και νευροεπιστήμες ;

Χρειάζεται ίσως να υπενθυμίσουμε κατ`αρχήν μερικά θεμελειώδη στοιχεία. Ο Φρόντ ορίζει ένα «πεδίο γνώσεων» : τον ψυχισμό. Την εποχή κατά την οποία πραγματοποιεί τις πρώτες του ψυχολογικές διερευνήσεις, το πεδίο αυτό αρχίζει μόλις να αναδύεται σαν αυτόνομο, αποσπώμενο προοδευτικά από την φιλοσοφία. Ας θυμίσουμε εδώ ότι, ενώ η φιλοσοφία υπάρχει σαν όρος, και σαν ερευνητική δραστηριότητα, ήδη από την ελληνική αρχαιότητα, η έννοια της *ψυχολογίας* εμφανίζεται μόλις περί τα τέλη τού 16^{ου} αιώνα, και μόνο κατά την διάρκεια τού 19^{ου} αιώνα αποκτά σταδιακά επιστημονική υπόσταση. Ο Φρόντ

ενδιαφέρεται για το πεδίο αυτό, αλλά βρίσκεται σε ένα δίλημμα, οι δύο όροι τού οποίου τού φαίνονται εξίσου ανεπαρκείς.

Από τη μία μεριά, υπάρχει πάντα η ψυχολογία σαν κλάδος της φιλοσοφίας. Αυτός ο τρόπος πρακτικής της θεωρίας της ψυχολογίας δεν το ενδιαφέρει, και άλλωστε δεν συνάδει με το πνεύμα της εποχής, δεν είναι «μοντέρνος»: ο 19^{ος} αιώνας χαρακτηρίζεται ακριβώς από τον διαχωρισμό ανάμεσα σε ψυχολογία και φιλοσοφία. Λίγο πριν από τον Φρόντ, άλλοι ερευνητές, των οποίων γνωρίζει το έργο, και πού είχαν αρχική παιδεία φιλοσοφική, είχαν ήδη αποφασίσει να μην χρησιμοποιήσουν τα παραδοσιακά αντικείμενα και εργαλεία της φιλοσοφίας για να μελετήσουν τον ψυχισμό. Αυτό κάνει, για παράδειγμα, ο Pierre Janet, πού αποφασίζει συνειδητά να στρέψει το ενδιαφέρον του προς τούς «αυτοματισμούς», δηλαδή προς μία ψυχονοητική δραστηριότητα πού η φιλοσοφία την βλέπει σαν υποδεέστερη, επειδή θεωρεί ότι έχει περισσότερη σχέση με την φυσιολογία και τη θεωρία των αντανεκλαστικών παρά με τον ειδικά ανθρώπινο ψυχισμό. Η «ανακάλυψη τού ασυνείδητου» οφείλει πολλά σ' αυτό τον διαχωρισμό της ψυχολογίας από την φιλοσοφία: το νέο πεδίο γνώσεων αναδύεται ακριβώς επειδή οι ερευνητές της εποχής δέχονται την υπόθεση ότι ένα σημαντικό μέρος τού ψυχισμού δεν μπορεί νά γίνει γνωστό με τα θεωρητικά και πρακτικά μέσα πού παρέχει η συνείδηση.

Από την άλλη μεριά, ο Φρόντ έχει αρχική παιδεία νευροφυσιολόγου. Κατά συνέπεια, δεν διανοείται ότι οι ψυχικές οντότητες μπορούν να υπάρξουν έξω από τις διακινήσεις της ζωντανής ύλης, και ειδικότερα της νευρικής ύλης· κατά τον ίδιο τρόπο δεν διανοείται ότι οι ψυχικές οντότητες μπορεί να είναι ανεξάρτητες από τούς μεγάλους βιολογικούς νόμους πού διέπουν το ανθρώπινο είδος σαν θηλαστικό. Αλλά, όπως και η φιλοσοφία δεν τού φαίνεται κατάλληλη για την μελέτη τού ψυχικού αντικειμένου, παρομοίως θεωρεί ότι θα ήταν πολύ αφελές να φαντάζεται κανείς πώς υπάρχει κάποια αμφομοσήμαντη αντιστοιχία ανάμεσα σε εγκεφαλικές δομές ή λειτουργίες και τον ένα ή τον άλλο ψυχικό τόπο ή δραστηριότητα. Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι ένα μέρος τού προ-ψυχαναλυτικού του έργου, γύρω από της αφασίες, επιχειρηματολογεί ακριβώς το ίδιο σημείο, ότι δηλαδή οι εγκεφαλικές εντοπίσεις παρουσιάζουν σχετικά περιορισμένο ενδιαφέρον, δεν δίνουν παρά μία μάλλον χονδροειδή εικόνα των διαταραχών τού λόγου, και ότι η ικανοποιητική περιγραφή των κλινικών ενδηλώσεων των αφασιών απαιτεί πιά πολύπλοκα και «συνδυαστικά» μοντέλα.

Ακριβώς για να λύσει αυτό το δίλημμα ανάμεσα σε φιλοσοφία και νευροεπιστήμες (ο όρος είναι πρόσφατος, αλλά οι σχετικές δραστηριότητες εμφανίζονται περίπου εκείνη την εποχή, κατά το δεύτερο ήμισυ τού 19^{ου} αιώνα), ο Φρόντ ξεκινά ρίχνοντας τις βάσεις μιάς «επιστημονικής ψυχολογίας» ή «μεταψυχολογίας». Στις διατυπώσεις αυτές, το «μετα-» αντιστοιχεί στο «επιστημονική», και έρχεται να κολάσει και να διευκρινίσει τον όρο

«ψυχολογία» : δηλώνει ότι η καινούργια θεωρία συνεχίζει να αποτελεί *ψυχολογία*, αλλά διαχωρίζεται από την παραδοσιακή ψυχολογία σαν κλάδο της φιλοσοφίας, επειδή ακριβώς έχει την φιλοδοξία να ενταχθεί στον χώρο των επιστημών.

Ας εξετάσουμε με ποιούς τρόπους πραγματοποιεί ο Φρόντ στο αρχικό του δίλημμα.

Από τη μιά, και στο βαθμό πού σκοπός του παραμένει η οικοδόμηση μιάς *ψυχολογίας*, ένα μεγάλο μέρος τού έργου του περιγράφει πράγματι ψυχολογικούς μηχανισμούς – ή, γιά την ακρίβεια, περιγράφει διάφορους μηχανισμούς με όρους ψυχολογικούς. Ο Φρόντ δεν πιστεύει ότι είναι επιστημονικά προβλέψιμο, ή επιστημολογικά δυνατό, να υποκατασταθεί πλήρως η ψυχολογία – η περιγραφή των ψυχικών φαινομένων – από την μελέτη των λειτουργιών του εγκεφάλου, και γενικότερα τού σώματος. Μοιάζει να θεωρεί ότι είναι αδύνατον η νευροβιολογική μελέτη τού ανθρώπινου οργανισμού, όσο λεπτομερής και προχωρημένη κι αν είναι, κι όποια κι αν είναι η έκταση των ανακαλύψεών της, να μπορέσει να αποδώσει με τρόπο ικανοποιητικό όλες τις ψυχικές οντότητες (φαινόμενα και μηχανισμούς) πού εμφανίζονται στο πεδίο της ψυχολογίας. Όποιες και να είναι οι εξελίξεις, μοιάζει να λέει, θα χρειαζόμαστε πάντα μιά «ψυχολογία» γιά την μελέτη τού πεδίου γνώσεων πού ονομάζεται ψυχισμός. Άς παρατηρήσουμε εδώ ότι η ιδέα αυτή παραμένει αξιοσημείωτα έγκυρη ένα αιώνα αργότερα : τόσο έγκυρη, ώστε ο «νευρωνικός άνθρωπος» της δεκαετίας τού 1990 τελικά ζήτησε την συμβολή τού ανθρώπου της ψυχολογίας, εν προκειμένω τού «γνωσιακού ανθρώπου» (*homme cognitif*), γιά να προχωρήσει στις έρευνές του, και μάλιστα δέχθηκε και να μοιραστεί μαζί της την γενική ονομασία τού πεδίου του : οι νευροεπιστήμες έγιναν «νευρογνωσιακές επιστήμες».

Αλλά, από την άλλη μεριά, η ψυχολογία αυτή πρέπει να είναι «επιστημονική», δηλαδή πρέπει να λάβει υπόψη της την νευρωνική, και γενικότερα την βιολογική οργάνωση τού ανθρώπινου όντος. Τί ακριβώς σημαίνει, «να λάβει υπόψη της» ; Εδώ είναι πού αναμετράμε όλη την πρωτοτυπία τού φροϋδικού έργου. Έγκειται στο εξής. Θα πρέπει να πάμε να βρούμε, λέει ο Φρόντ, σε πεδία γνώσεων άλλα έξω από την ψυχολογία (στην βιολογία των θηλαστικών, στην λειτουργική οργάνωση τού κεντρικού νευρικού συστήματος...), μερικές μεγάλες αρχές, αναμφισβήτητες, θεμελιώδεις από την άποψη της οργάνωσης και της λειτουργίας τού ζώντος, και να τις *εισαγάγουμε* (υπό την έννοια τού «κάνω εισαγωγή», *import*) στην ψυχολογία, βρίσκοντάς τους το κατάλληλο σύστημα «*εκπροσώπησης*», «*αντιπροσωπίας*». Το σημείο αυτό απαιτεί ιδιαίτερη προσοχή. Δεν πρόκειται, νομίζω, γιά «αναλογικό διάβημα» : ο Φρόντ δεν γυρεύει κάποια «αναλογία» ανάμεσα στο τάδε βιολογικό φαινόμενο και την δείνα ψυχική εκδήλωση. Η «*εκπροσώπηση*» πρέπει να γίνει αντιληπτή υπό την κυριολεκτική έννοια τού ορου, υπό την έννοια μιάς οντότητας (όρου,

φαινομένου, μηχανισμού...) πού αντιπροσωπεύει μιά άλλη οντότητα. Ο Φρόντ δίστασε στις διατυπώσεις αυτής της εκπροσώπησης : άλλοτε είναι η «ενόρμηση» πού εκπροσωπεί την βιολογική ώση στο χώρο τού ψυχισμού, άλλοτε είναι η ασυνείδητη παράσταση πού εκπροσωπεί την ενόρμηση. Αλλά σε όλες τις περιπτώσεις, οι μεταξύ τους σχέσεις είναι σχέσεις «αντιπροσωπίας» : με ποιο τρόπο μιά οντότητα (βιολογικό φαινόμενο, αλλά και τραυματισμός, εξωτερικός παράγοντας...) εκπροσωπείται στο χώρο τού ψυχισμού, ώστε να μπορέσει να γίνει αντικείμενο τού ειδικού έργου, της *επεξεργασίας*, πού χαρακτηρίζει αυτό το «σύστημα» τού οργανισμού πού ονομάζεται «ψυχικό όργανο» ;

Έχουμε πολλά παραδείγματα αυτών των «εισαγωγών» τού Φρόντ με προέλευση τις νευροεπιστήμες της εποχής του, και με σκοπό η εκπροσώπησή τους στην ψυχολογία του να οδηγήσει στην θεμελίωση μιάς μεταψυχολογίας. Για παράδειγμα, στο επίπεδο των γενικών νόμων των ζώντος : εισαγωγή των κυριότερων ενστίκτων πού μοιάζουν να διακυβερνούν την ζωή των θηλαστικών, το ένστικτο συντήρησης τού ατόμου (ό,τι έχει σχέση με την αναζήτηση τροφής, με την αυτοπροστασία και την άμυνα), και το ένστικτο συντήρησης τού είδους (ότι έχει σχέση με την σεξουαλικότητα και την αναπαραγωγή). Και πράγματι, συνεχίζουμε να χρησιμοποιούμε τούς αντίστοιχους εκπροσώπους την ψυχολογία μας : την θεμελιώδη αντίθεση αντικειμενοτροπισμού και ναρκισσισμού. Για παράδειγμα, σε επίπεδο στοιχειώδους λειτουργίας : εισαγωγή της λογικής της διάδοσης τού ηλεκτρικού φορτίου ως ποσοτικής οντότητας, καθορισμένης με οικονομικούς όρους, διά μέσου των νευρώνων, καθώς και της λογικής των αμοιβαίων διασυνδέσεων μεταξύ νευρώνων σύμφωνα με συστήματα διευκόλυνσης ή αναστολής της διόδου. Και πράγματι, συνεχίζουμε να χρησιμοποιούμε στην μεταψυχολογία μας τις έννοιες της επένδυσης, της αποεπένδυσης, της αντι-επένδυσης, της ρευστότητας, της γλοιότητας ή της λίμνασης της λιβιδούς. Για παράδειγμα (και πάλι στο γενικό επίπεδο) : επεξεργασία μιάς δεύτερης θεωρίας των ενορμήσεων την οποία, παρά τις προφανείς ανθρωπολογικές και ίσως και φιλοσοφικές προεκτάσεις της, ο Φρόντ επιμένει να στηρίζει πρώτ' απ' όλα σε μιά υπόθεση γύρω από την γενική φύση των κυττάρων (στην αντίθεση ανάμεσα σε σωματικά κύτταρα, που αυτοκαταστρέφονται με βάση τούς δικούς τους χρονικούς ρυθμούς, και κύτταρα αναπαραγωγής, πού διαιωνίζονται μέσα από την συνενωσή τους με τα αντίστοιχα άλλων οργανισμών). Και πράγματι, συνεχίζουμε να κατανοούμε τις ψυχικές εκδηλώσεις με όρους ενορμήσεων ζωής και ενορμήσεων θανάτου, και μάλιστα συνεχίζουμε να θεωρούμε ότι η καταστρεπτικότητα πού χαρακτηρίζει τις ενορμήσεις θανάτου αφορά αρχικά το ίδιο το άτομο και μόνο δευτερογενώς, μετά από μετατροφή, το αντικείμενο. Για παράδειγμα (και πάλι στο επίπεδο τού στοιχειώδους) : εισαγωγή των γνώσεων των νευρολογικών ερευνών τού δεύτερου μισού τού 19^{ου} αιώνα πάνω στις αφασίες και τις αγνωσίες, καθώς και στις διάφορες εγκεφαλικές περιοχές

συγκρότησης των παραστάσεων, γιά την εκπόνηση μιάς τοπολογίας καθαρά ψυχικής, πού διακρίνει παραστάσεις πραγμάτων και παραστάσεις λέξεων, ασυνείδητες παραστάσεις και συνειδητές παραστάσεις, ή ακόμη αντιλήψεις και παραστάσεις – οι μέν απόρροια διεγέρσεων προερχόμενων από τον εξωτερικό, σε σχέση με τον ψυχισμό, κόσμο (τα πέντε αισθητήρια όργανα γιά τον κόσμο εκτός σώματος, τις ιδιοδεκτικές αισθήσεις γιά ό,τι αφορά το σώμα), οι δέ απόρροια των διεργασιών ανάμεσα σε φαντασίωση και μνήμη (γενικό σχήμα πού υιοθετούν άλλωστε σήμερα και οι περισσότερες γνωσιακές επιστήμες). Γιά παράδειγμα (σε γενικό επίπεδο) : η υπόθεση σύμφωνα με την οποία, εφόσον η ενόρμηση έχει αυτονόητο «πεπρωμένο» την αναζήτηση ικανοποίησης, η αρχή λειτουργίας τού ψυχισμού είναι λογικά ή αρχή της ηδονής/δυσαρέσκειας (η οποία ως εκ τούτου δεν συνιστά «ζεύγος αντιθέτων» με την «αρχή της πραγματικότητας», όπως θεώρησαν μερικοί ψυχαναλυτές, διότι η εν λόγω «αρχή της πραγματικότητας» είναι στην υπηρεσία της αρχής της ηδονής, υπό την έννοια ότι προστατεύει από την παραγωγή δυσαρέσκειας).

Η ψυχολογία (η μεταψυχολογία) πού οικοδομείται με αυτό τον τρόπο, στη βάση αυτών των προϊόντων εισαγωγής, ξέρει γιά τί πράγμα μιλάει ; Η απάντηση τού Φρόντ σ' αυτό το ερώτημα είναι απερίφραστα : όχι. Δεν ξέρουμε τίποτε γιά τις ενορμήσεις στην βιολογική τους διάσταση, και επίσης τίποτε γιά τις ποσότητες διέγερσης και γιά την λιβιδώ. Αλλά στο σημείο αυτό η άποψη τού Φρόντ είναι αρκετά σαφής. Δεδομένου ότι η δουλειά μας, σαν ψυχαναλυτών, παραμένει «ψυχολογία», μάς αρκεί να βάλουμε μέσα στις «εξισώσεις» της δικής μας επιστήμης ένα άγνωστο «χ» (την ενόρμηση, την ποσότητα...) και να τον μεταφέρουμε ως έχει από εξίσωση σε εξίσωση : ο άγνωστος «χ» παραμένει ο ίδιος καθ' όλη τη διάρκεια των συλλογισμών, πράγμα πού δεν τούς εμποδίζει να προχωρούν. Αυτή ακριβώς είναι, νομίζω, η θέση της βιολογίας στην μεταψυχολογία κατά τον Φρόντ : κατ' εξοχήν προϊόντα εισαγωγής, ορισμένες από τις βασικές της αρχές γίνονται, αφού τούς βρούμε τον κατάλληλο εκπρόσωπο, βασικές αρχές της ψυχολογίας πού προκύπτει από αυτές, αλλά κατά τα άλλα η βιολογία παραμένει άγνωστος «χ», και η ψυχολογία πού οικοδομήθηκε με αυτό τον τρόπο δεν έχει ιδιαίτερο λόγο να δείχνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιά την βιολογία γενικά, στο βαθμό πού άντλησε ήδη από εκείνην ό,τι της ήταν απαραίτητο γιά την δική της, ειδική και διαφορετική, εργασία.

Θα μπορούσαμε να προσθέσουμε εδώ ότι, τηρουμένων των αναλογιών, μιά αντιστοιχη ανάλυση μπορεί να γίνει σχετικά με τις συμβολές στη μεταψυχολογία και άλλων πεδίων γνώσεων έξω από την βιολογία. Γιά παράδειγμα, ο Φρόντ παραδέχεται, χωρίς ιδιαίτερα σχόλια, ότι το υπερεγώ συγκροτείται αρχικά με αφετηρία τον πατέρα (τον πατέρα της πραγματικότητας), πράγμα πού τού αρκεί γιά να περιγράψει ένα συστατικό στοιχείο της δεύτερης τοπικής υπόθεσης. Το πεδίο γνώσεων από το οποίο εισάγει αυτή την έννοια – αυτό το αντικείμενο «πατέρας» – είναι προφανώς η ανθρωπολογία, επιφορτισμένη να μάς μάθει με ποιό τρόπο και από πότε το

ανθρώπινο είδος οργανώνεται σαν οικογένεια υπό την έννοια των τριών διακριτών, και διαρκώς παρόντων στην συγκρότηση τού ατόμου, πόλων (μητέρα, παιδί, πατέρας). Το πεδίο αυτό μπορεί επίσης να είναι το πεδίο της ιστορίας των θρησκειών, ή της μελέτης της καταγωγής τού θρησκευτικού αισθήματος. Σαν στοχαστής, ο Φρόντ δεν αποκλείει την δυνατότητα να κάνει μερικές ψυχαναλυτικές παρεμβάσεις σ' αυτά τα πεδία γνώσεων (για παράδειγμα η «αρχέγονη ορδή», ή ακόμη η μονογραφία του πάνω τον Μωυσή), όπως άλλωστε δεν αποκλείει το ενδεχόμενο να διατυπώσει, ευκαιριακά, κάποια γνώμη σε ζητήματα ανθρώπινης βιολογίας ή ηθολογίας... Αλλά βασικά, η δουλειά του είναι δουλειά «μεταψυχολόγου», το γεγονός ότι το ανθρώπινο όν διαθέτει ενορμήσεις (και πατέρα) τού αρκεί για να προχωρήσει τις «εξισώσεις» του, και αν κατά περίπτωση μπει τον χώρο των βιολόγων (ή των ανθρωπολόγων), το κάνει περισσότερο για να προχωρήσει πιά πέρα την μεταψυχολογία του, παρά για να τροφοδοτήσει ενδεχόμενους διεπιστημονικούς διαλόγους.

Γίνεται κατανοητό ότι, κατά τη άποψή μου, το ερώτημα του Φρόντ δεν είναι τόσο το ερώτημα μονισμού – δυισμού. Νομίζω άλλωστε ότι κάθε υπόθεση «μεταβατικότητας», ακριβώς λόγω της εννοιολογικής κατηγορίας πού χρησιμοποιεί, κινδυνεύει να επανεγκαθιδρύσει τον δυισμό πού θέλησε να ξεπεράσει (διότι τι άλλο συνεπάγεται η έννοια της «μετάβασης» αν όχι την ύπαρξη δύο όρων ;). Νομίζω ότι για τον Φρόντ το ζήτημα είναι πρωταρχικά η οριοθέτηση ενός πεδίου γνώσεων αυτόνομου (σχετικά αυτόνομου, αλλά αυτόνομου), ξέροντας ότι ένα τέτοιο πεδίο οικοδομείται με μιά μεθοδολογία (μεθοδολογία παραγωγής νέων γνώσεων) και τείνει να συγκοτήσει την δική του θεωρία (πού οργανώνει τις συσσωρευόμενες γνώσεις). Αυτός είναι πάντως ο ορισμός πού δίνει για την ψυχανάλυση, χωρίς να φαίνεται να τον απασχολεί η θέση της σε σχέση με άλλες υποθέσεις τού ψυχισμού, βιολογικές ή μη. Η μεταψυχολογία είναι η θεωρία πού προκύπτει από την ανάγκη οργάνωσης και συστηματοποίησης τού οριζόμενου πεδίου γνώσεων, το αντικείμενό της είναι ο ανθρώπινος ψυχισμός, και η μεθοδολογία της είναι πρωταρχικά ή «ψυχική ανάλυση», η «ψυχο-ανάλυση», ακόμη και όταν αυτή τη «ανάλυση» των στοιχείων πού συνθέτουν τον ψυχισμό και η μελέτη των διαπλοκών τους και των νοημάτων τους καταλήγει στην εκπόνηση μιάς ερμηνευτικής, την οποία είναι δυνατόν στην συνέχεια να χρησιμοποιήσουμε και σε άλλες εκδηλώσεις τού ψυχισμού (τέχνη, κοινωνικά φαινόμενα...) όπου η «ανάλυση» υπό την στενή της έννοια δεν είναι δυνατή.

Δεν απαγορεύεται να χρησιμοποιεί κανείς πολλά πεδία γνώσεων γά το ίδιο αντικείμενο, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για τη γνώση τού ανθρώπου : η βιολογία, η ψυχανάλυση, η γνωστική ψυχολογία, η ανθρωπολογία, η κοινωνιολογία, το δίκαιο, η οικονομία, η ιστορία, ακόμη και η κλιματολογία πιά πρόσφατα, μάς μιλάνε γι αυτόν. Επίσης δεν απαγορεύεται σε ένα πεδίο γνώσεων να χρησιμοποιήσει σαν «εναρκτήριες υποθέσεις» έννοιες θεμελιωμένες σε άλλα

πεδία γνώσεων πού έχουν το ίδιο αντικείμενο : αυτό ακριβώς έκανε ο Φρόντ, με αποτέλεσμα να οικοδομήσει μία ψυχολογία πού διαθέτει την «δική της» βιολογία (οι ενορμήσεις, η οικονομική άποψη...), την «δική της» ανθρωπολογία (η οιδιπόδεια οργάνωση), και ως και την «δική της» κοινωνιολογία («ψυχολογία των μαζών και ανάλυση τού εγώ»). Εδώ, η κτητική ανωνυμία (η βιολογία «της», η κοινωνιολογία «της»...) σημαίνει ότι δεν πρόκειται για την βιολογία, για την κοινωνιολογία, κλπ., αλλά για το τμήμα τους πού η μεταψυχολογία έκανε εισαγωγή και εκπροσώπησε στο εσωτερικό της, στην υπηρεσία της δικής της ανάπτυξης.

Μπορούμε, αν θέλουμε, να ονομάσουμε αυτή την αντίληψη μονισμό· οπωσδήποτε, αποτελεί μονισμό περισσότερο απ'ότι άλλες ψυχολογικές θεωρίες (όπως για παράδειγμα η γνωσιακή θεωρία), πού δεν μπαίνουν στον κόπο να κάνουν εισαγωγή και να εκπροσωπήσουν με δικές τους εννοιολογικές κατηγορίες τις βασικές γνώσεις της βιολογίας πού τούς χρειάζονται, και περιορίζονται στην μάταια, νομίζω, αναζήτηση αντιστοιχιών ανάμεσα σε ψυχονοητικά φαινόμενα και ανατομικές δομές ή λειτουργικές εκδηλώσεις τού εγκεφάλου. Αλλά ο μονισμός αυτός δεν εμποδίζει την βιολογία να συνεχίσει να αναπτύσσεται με βάση τις δικές της μεθόδους έρευνας, χωρίς να δείχνει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ψυχανάλυση (εκτός από κάποιες εξαιρέσεις). Έτσι ώστε, τελικά, το μόνο πού μπορούμε να πούμε, είναι ότι οι εισαγωγές τού Φρόντ αποδείχτηκαν γόνιμες κυρίως για την ίδια την μεταψυχολογία, στο βαθμό πού της επέτρεψαν να οικοδομήσει μία θεωρία τού ανθρώπινου ψυχισμού εξαιρετικά πλούσια και πολύπλοκη. Κατά τα άλλα, δεν είναι άσκοπο βέβαια οι ειδικοί διαφορετικών πεδίων γνώσεων, πού μοιράζονται το ίδιο αντικείμενο, να έχουν διάλογο μεταξύ τους. Αλλά σε τελευταία ανάλυση, η εγκυρότητα, η επικύρωση ενός πεδίου γνώσεων δεν γίνεται χάρη σε ένα άλλο πεδίο γνώσεων· η επικύρωση ενός πεδίου γνώσεων, τουλάχιστον σε τομείς όπως οι δικοί μας, δεν μπορεί να προέλθει παρά από το ίδιο, και συγκεκριμένα από την διττή του ικανότητα, αφενός να περιγράψει με τρόπο πειστικό το αντικείμενο πού διάλεξε, αφετέρου να παρέμβει στο εσωτερικό του, χάρη στην μέθοδό του, με σκοπό να παραγάγει αλλαγές.

Απ'αυτή τη σκοπιά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ένας από τούς κινδύνους τού διαλόγου πάνω στις σχέσεις ανάμεσα σε ψυχανάλυση και νευροεπιστήμες είναι να ξεχάσουμε ότι η μεταψυχολογία στηρίζεται σε κάποιας μορφής «βιολογία» (την δική της), πράγμα πού θά είχε σαν αποτέλεσμα η ψυχανάλυση να αναγνωρισθεί σαν επιστήμη ή θεωρία αποκλειστικά «ψυχική» (η επιστήμη της «ψυχικής πραγματικότητας», ή ακόμη χειρότερα, τού «συναισθηματικού και συγκινησιακού ψυχισμού»), ενώ άλλες επιστήμες ή θεωρίες επιφορτίζονται με την μελέτη της εξωτερικής ή σωματικής ή γνωσιακής «πραγματικότητας», και των σχέσεών της με την ψυχική πραγματικότητα. Ο κίνδυνος αυτός είναι πολλώ μάλλον υπαρκτός εάν συνυπολογίσουμε το γεγονός ότι μία ορισμένη εκδοχή ή κατανόηση της ψυχανάλυσης κινείται προς την ίδια κατεύθυνση, συγκεκριμένα

εκείνη πού παραμένει βαθιά προσηλωμένη στην φιλοσοφική παράδοση τού δυτικού κόσμου, και ιδιαίτερα στον αρκετά άκαμπο διαχωρισμό ανάμεσα σε «σώμα» και «ψυχή» ή «πνεύμα» (όπως και ανάμεσα σε «πνεύμα» και «πραγματικότητα»). Μιά τέτοια κατανόηση της ψυχανάλυσης, υπό έντονα φιλοσοφική χροιά, οδηγεί λογικά, από την πλευρά της, στην μετατροπή της σε «επιστήμη τού πνεύματος» (ή «της ψυχής», ή τού ψυχισμού, ή τού ψυχονοητικού κόσμου, ή της εσωτερικής ζωής, ή της γλώσσας...), και ως εκ τούτου επιτείνει τον προαναφερθέντα κίνδυνο.

Αν αυτή είναι η ιδιοτυπία της μεταψυχολογίας (μιά ψυχολογία πού εισήγαγε από την βιολογία τα στοιχεία πού χρειαζόταν για τα δικά της μοντέλα, θεωρώντας ευθύς εξ αρχής ότι αυτή η εισαγωγή αποτελούσε γι αυτήν επιστημονική απαίτηση), τότε τί νοήμα έχει ο διάλογος με άλλα πεδία γνώσεων, εν προκειμένω με την βιολογία και τις νευροεπιστήμες ; Και τί μπορεί να αποφέρει σε μάς, ψυχαναλυτές, ο διάλογος αυτός ;

Η γνώμη μου είναι ότι γιά μάς, το ενδιαφέρον γι αυτό το *διαφορετικό* πεδίο γνώσεων πού είναι η βιολογία και οι νευροεπιστήμες – εκείνο το πεδίο πού χρησιμοποίησε και ο Φρόυντ στο ιδρυτικό του διάβημα – συνίσταται στην αναζήτηση ενδεχόμενων καινούργιων γνώσεων, καινούργιων αναμφισβήτητων αρχών, πού θα ήταν χρήσιμο να εισαγάγουμε. Στο κάτω-κάτω, οι εισαγωγές τού Φρόυντ ανάγονται σε ένα και πλέον αιώνα: είναι θεωρητικά δυνατόν καινούργιες γνώσεις να εμφανίσθηκαν σε πεδία γνώσεων έξω από το δικό μας, με αφετηρία τις οποίες θα μπορούσαμε να ξανασκεφτούμε και να εμπλουτίσουμε τις δικές μας.

Πώς να προχωρήσουμε ; Προηγουμένως, προσπαθώντας να δώσω μιά συνοπτική εικόνα των εισαγωγών πού έκανε ο Φρόυντ στην μεταψυχολογία με αφετηρία τις νευροεπιστήμες τις εποχής του, μού φάνηκε χρήσιμο να διακρίνω ένα «γενικό επίπεδο» (το επίπεδο των μεγάλων βιολογικών αρχών, υπό την έννοια της ηθολογίας των θηλαστικών), και ένα «στοιχειώδες επίπεδο» (την μελέτη των συστατικών στοιχείων της ψυχονοητικής ζωής και λειτουργίας). Θα μπορούσαμε, σε μιά πρώτη και προσωρινή προσέγγιση, να χρησιμοποιήσουμε αυτή τη διάκριση γιά να δώσουμε μερικά πρόχειρα παραδείγματα, χωρίς την αξίωση ότι εξαντλούμε το θέμα.

Στο γενικό επίπεδο της ψυχικής ζωής. Είναι προφανές ότι η *αφοσίωση* (attachement) ως *σχήμα* συμπεριφοράς κοινό σε πολλά θηλαστικά βρίσκεται σε άμεση σχέση με αυτό πού ο Φρόυντ καταλαβαίνει ως «ενορμήσεις τού εγώ» στην υπηρεσία της ασφάλειας τού ατόμου και της αυτοσυντήρησης. Ωστόσο, *όλη* η αφοσίωση ίσως να μην συμπυκνώνεται στις «ενορμήσεις τού εγώ», και το ευρύ πεδίο ερευνών πού διεξάγονται τα τελευταία χρόνια σ' αυτό τον τομέα δεν αποκλείεται να έχει κάτι να προσθέσει στις γνώσεις μας, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά την ακριβή περίμετρο των «ενορμήσεων τού εγώ». Πολλώ μάλλον πού αυτό το σχήμα συμπεριφοράς συνδυάζεται με ένα άλλο, πού συνιστά την μόνη πιθανώς

εξαίρεση στον νόμο της αυτοσυντήρησης των θηλαστικών : την ιδιότητα τού θηλικού να θέτει σε κίνδυνο την ίδια του τη ζωή προκειμένου να προστατεύσει το βρέφος του. Νά ένα στοιχείο πού δεν θα έπρεπε να αφήσει αδιάφορη την ψυχαναλυτική θεωρία, όταν μάλιστα σκεφθεί κανείς ότι μία από τις βασικές εξελίξεις της τις τελευταίες δεκαετίες είναι η μελέτη της δυάδας μητέρας – παιδιού σε σχέση με την ανάπτυξη τού ειδικά ανθρώπινου ψυχισμού. Το πεδίο αυτό είναι ενδιαφέρον και για ένα άλλο λόγο. Η βιολογική έρευνα σήμερα ενδιαφέρεται πολύ λίγο για έννοιες πού κουβεντιάζονταν πολύ την εποχή του Φρόντ, όπως το ένστικτο – το οποίο όμως εμείς συνεχίζουμε να χρειαζόμαστε, λόγω της σπουδαιότητας πού πήρε η μετεξέλιξη της έννοιας αυτής στην θεωρία μας (θεωρία των ενορμήσεων). Έχουμε λοιπόν κάθε λόγο να ανοίξουμε διάλογο με τους ερευνητές της αφοσίωσης, σπάνιο παράδειγμα στις μέρες μας ερευνών στη βιολογία πού θα μπορούσαν να μάς ενδιαφέρουν.

Στο επίπεδο των συστατικών στοιχείων των διεργασιών τού ψυχισμού. Όσο οι γνωσιακές επιστήμες θα συνεχίσουν να φαντάζονται τον ανθρώπινο ψυχισμό με βάση το μοντέλο τού υπολογιστή, είναι αρκετά απίθανο να μας μάθουν κάτι το χρήσιμο για την λειτουργία του, διότι είναι αρκετά απίθανο η επιστήμη να καταφέρει να αποδείξει ότι το «βάθος» της ανθρώπινης ψυχής έγκειται σε ένα είδος ήπιας γενικευμένης μορφής τού συνδρόμου τού Asperger (άλλωστε, η εμπειρία δείχνει ότι σε περιόδους κρίσης, όταν οι πιο ειδικά ανθρώπινοι θεσμοί – οικογένεια, κοινωνική οργάνωση... – αποδιαρθρώνονται και το «βάθος» τού ανθρώπου βγαίνει στην επιφάνεια, λίγα άτομα αναπτύσσουν αυτιστικές ιδιότητες, τα περισσότερα απλώς περιπίπτουν σε άγρια κατάσταση). Αντίθετα, σε ό,τι αφορά το επίπεδο αυτού πού συνιστά τα στοιχειώδη «εξαρτήματα», τα βασικά συστατικά των διαφόρων πράξεων της ψυχικής ζωής, είναι ίσως ενδιαφέρον να ακούσουμε τι έχουν να μάς πούν. Στο κάτω-κάτω, το μοντέλο πού χρησιμοποιούμε για αυτά τα στοιχειώδη υλικά, για παράδειγμα η αντιδιαστολή αναμεσα σε παραστάσεις πραγμάτων και παραστάσεις λέξεων, αντλεί την καταγωγή του στην νευρολογία του 19^{ου} αιώνα: ίσως υπάρχουν νέες γνώσεις χάρη στην νευρογνωσιακή έρευνα, και θα ήταν χρήσιμο να αντιπαραβάλουμε τις παραστάσεις μας με τις δικές της, εάν υπάρχει έδαφος ανανέωσης των εισαγωγών μας.

Τέλος, έχουμε ένα τρίτο παράδειγμα με τα ψυχοφάρμακα. Όπως είναι γνωστό, εδώ και πολλές δεκαετίες μία αρκετά διαφοροποιημένη ψυχοφαρμακολογία οδηγεί τις ψυχικές παθολογίες σε αλλαγές, πού μερικές φορές είναι θεαματικές. Όποια κι αν είναι η άποψή μας για τις αλλαγές αυτές (εφήμερες ή διαρκείας, επιφανειακές ή βαθιές), παρατηρούμε αναμφισβήτητα αλλαγές, και κατά συνέπεια ψυχική κινητοποίηση. Η έρευνα πάνω στα ψυχοφάρμακα, αυτή καθαυτή, λίγα έχει να μάς μάθει· γίνεται πρὸς τέτοιες κατευθύνσεις, και με τέτοιες αφετηρίες, πού ο διάλογος μαζί της έχει λίγο ενδιαφέρον για μάς. Αντίθετα, σε κλινικό επίπεδο, οι αλλαγές είναι σαφώς ορατές και πολύ ενδιαφέρουσες· δεν βρίσκονται σε προφανή σχέση με ορισμένες έννοιες πού

χρησιμοποιούμε καθημερινά, και πού εντάσσονται στην γενική κατηγορία της «οικονομικής» μας υπόθεσης («δύναμη» και «πεπρωμένα» της ενορμητικής ώσης, επενδύσεις και αποεπενδύσεις, ισορροπία ανάμεσα σε αντικειμενοτρόπο και ναρκισσιστικό πόλο της λιβιδούς, οικονομία της εκδραμάτισης...) ; Δεν έχουν κάτι να μάς μάθουν γι αυτές τις έννοιες ; Εδώ, τίθεται βέβαια ένα ερώτημα : οι ψυχικές επενέργειες των ψυχοφαρμάκων βρίσκονται πράγματι σε «προφανή σχέση» με τις οικονομικές εννοιολογικές μας κατηγορίες ; Μερικοί ψυχαναλυτές το πιστεύουν, και αυτή είναι και η άποψη πού υποστηρίζεται εδώ. Άλλοι αντίθετα θα πούν ότι οι όροι μας (επένδυση, αποεπένδυση, λιβιδώ...) έχουν βέβαια κάποια σχέση με έννοιες πού ο Φρόντ υπέθετε βιολογικές, αλλά η σχέση αυτή είναι πλέον τώρα «ιστορική», οι έννοιες αυτές δεν είναι πιά παρά «μεταφορικές εκφράσεις» του βιολογικού, η μελέτη των «πραγματικών» επενεργειών των ψυχοφαρμάκων δεν μπορεί σε τίποτε να τις τροποποιήσει ή να τις εμπλουτίσει. Η γνώμη αυτή δεν στερείται επιχειρημάτων. Το πρόβλημα είναι ότι, εάν την ακολουθήσουμε μέχρι τις ακραίες της συνέπειες, η μεταψυχολογία για την οποία μιλά χάνει το «μετα-» της· και ξαναγίνεται λοιπόν απλή ψυχολογία.

Δεν ξέρω αν οι παραπάνω σκέψεις εμπολουτίζουν τον διάλογο πού άνοιξαν τα εξαιρετικά κείμενα τού Ιάκωβου Κλεώπα και της Έλσας Σμίτ-Κιτσίκη, αλλά ίσως μπόρεσαν να δώσουν μιά άποψη στο ερώτημα : η ψυχανάλυση χρειάζεται τις νευροεπιστήμες ; Πράγματι, παρακολουθώντας πολλές ψυχαναλυτικές δημοσιεύσεις των τελευταίων ετών, αντιλαμβανόμαστε ότι πολυάριθμοι είναι οι ψυχαναλυτές πού μοιάζουν να απαντούν στο ερώτημα αυτό καταφατικά, αν κρίνουμε από την αφθονία εργασιών πού προτείνουν παραλληλισμούς ανάμεσα σε ψυχανάλυση και νευροεπιστήμες. Ας δεχθούμε λοιπόν ότι χρειαζόμαστε τις νευροεπιστήμες, κι ότι είναι απαραίτητο να ανοίξουμε διάλογο μαζί τους και να τις χρησιμοποιήσουμε. Το ερώτημα πού τίθεται τότε είναι : ναι, αλλά πώς ; Οι παρούσες σκέψεις προτείνουν μιά αρκετά απλή απάντηση : όπως ο Φρόντ.